

הרב איתן שנדורפי

לעי"נ
אמרי"ר ר' ישעיהו מרדכי זייל
שחינכני לאהבת התורה והארץ

למי ניתנה ארץ ישראל אחר המבול?

בבראשית פרק י', יט נאמר: "ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה באכה סדמה ועמרה ואדמה וצבים עד לשע". משמע מפסוק זה שארץ ישראל הייתה אחר המבול ברשות הכנעני. אך נראה להלן שעניין זה נתון במחלוקת בין פרשנינו.

א. שיטת רש"י - ארץ ישראל הייתה בדשות שם

על הפסוקים: "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ, וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת" (שם י"ב, ו-ז); כותב רש"י: "והכנעני אז בארץ - היכ הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שנחלקו של שם נפלה כשחילק נח את הארץ לבניו, שנאמר: 'ומלכי זדק מלך שלם' (שם י"ד, יח), לפיכך זיאתר ה' אל אברם לזרעך אתן את הארץ הזאת, עמיד אני להחזירה לבניך, שהם מזרעו של שם (שם י"א, י-כו)".

הוכחת רש"י מהפסוק: "ומלכי צדק מלך שלם" מסתמכת על שני דברים:
1. על הפסוק: "ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון" (תהלים ע"ו, ג), שממנו עולה ששלם היא ירושלים, שכן היא מקבילה לציון שהיא כמובן ירושלים (עיין לדוגמא בישעיהו ב', ג; ד', ג ועוד) ועוד, ש"מלכי צדק מלך שלם" מזכיר את "אדני צדק מלך ירושלם" הנזכר בספר יהושע (י', א) ונקראו מלכי ירושלים כך בכלל שירושלים היא עיר הצדק.²

1. ועיין שם ברד"ק וברלב"ג וכן ברד"ק וברמב"ן בראשית י"ד, יח.
2. רד"ק, רמב"ן ורע"ב בראשית שם ורד"ק יהושע שם, ומקורם בבראשית רבה מ"א, ו.

2. על מדרש חז"ל שהובא ברש"י על אותו פסוק, שמלכי צדק הוא שם בן נח³, ולפי זה עולה שאחרי מלחמת אברהם במלכים היה שם בן נח מלכה של ירושלים. כמו כן הדגישה התורה "והכנעני אז בארץ" – משמע אז ולא בזמן אחר, וכיוון שאי אפשר לפרש "אז" – ולא אחר כך, שהרי אחר כך, בזמן נתינת התורה ישבו הכנענים בארץ, אם כן עלינו לפרש "אז" – ולא קודם, שקודם ישבו כאן בני שם⁴!

ב. שיטת הרמב"ן - ארץ ישראל הייתה ברשות כנען

הרמב"ן (בראשית י"ד, יח) הביא את דברי רש"י וכתב עליו: "ואין זה נכון, כי גבול הכנעני מצידון יכלול כל ארץ ישראל, וגבול בני שם במזרח ממשא (בראשית י', כא-ל), רחוק מארץ ישראל". בדברי הרמב"ן שתי קושיות:

1. מפורש בפסוקים (בראשית י', יט) שהכנעני הוא שישב בארץ ישראל אחר המבול, כמבואר לעיל.

2. מפורש בפסוקים שבני שם ישבו אחר המבול מחוץ לארץ ישראל, שנאמר: "בני שם... ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם" (בראשית י', כא-ל).

בעקבות קושיותיו על רש"י כתב הרמב"ן: "אבל אם חילק נח לבניו הארצות ונתן לשם את ארץ ישראל הרי זה כמחלק נכסיו על פיו, וישבו בה בני כנען עד אשר ינחיל אותה השם לזרע אוהבו". כלומר, הרמב"ן מסכים לדברי רש"י שנח נתן את ארץ ישראל לשם, אך הסביר ששם לא ישב בארץ ישראל לפני שבאו אליה הכנענים, אלא רק לאחר שישבו בה הכנענים "הלך מארצו לירושלים לעבוד שם את ה' והיה להם לכהן לאל עליון, כי הוא אחי אביהם הנכבד".

יש להעיר שהרמב"ן לא התייחס להוכחותיו של רש"י, שכן אם הכנענים שלטו בארץ כיצד היה שם מלך שלם? הרמב"ן הסביר שבגלל ששם היה נכבד בעיני הכנענים הם מינוהו לכהן עליהם, אך הוא לא ביאר היאך יתכן שמינוהו עליהם למלך? כמו כן, הרמב"ן לא התייחס כאן להוכחה של רש"י מהפסוק "והכנעני אז בארץ".

כיצד יענה הרמב"ן על הוכחות רש"י?

על הפסוק "והכנעני אז בארץ" (בראשית י"ב, ו) הסביר הרמב"ן: "יתכן שהזכיר הכתוב ויהכנעני אז בארץ להורות על ענין הפרשה לומר כי אברם בא בארץ כנען ולא הראהו השם הארץ אשר יעדו, ועבר עד מקום שכם, והכנעני הגוי המר והנמהר אז בארץ, ואברם ירא ממנו ולכן לא בנה מזבח לה', ובבואו במקום שכם באלון מורה נראה אליו השם ונתן לו הארץ, וסרה יראתו כי כבר הובטח בארץ ישראל יאשר

3. נדרים לב, ע"ב, בראשית רבה נ"ו, י ועוד.

4. עיין במפרשי רש"י: "ספר הזיכרון", רא"ם, "גור אריה", "באר היטב", "שפתי חכמים" ועוד.

5. "לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם - ספר בראשית" (המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה" ירושלים תשל"ה), עמ' 32.

אראך, ואז בנה מזבח להי לעבדו בפרהסיא". אם כן, לפי הרמב"ן הפסוק "והכנעני אז בארץ" אין משמעותו "אז" - ולא קודם, אלא רק שהכנעני היה אז בארץ. אך מכל מקום קצת קשה, משום שלפי דבריו היה מספיק לכתוב "והכנעני בארץ"! (בלי מילת "אז"). פרופ' נחמה ליבוביץ הסבירה⁵ שלפי הרמב"ן פירושו: "באותו פרק זמן, מבלי להעמיד מציאותם בארץ, בניגוד למה שלפני כן או למה שאחרי כן. אלא להדגיש את הבו-זמנית של שני העניינים: אברם עובר בארץ והכנעני יושב בה, ובא להדגיש גודל הסכנה שבה מצוי אברם". דהיינו שהמילה "אז" משמשת להדגשה ולא לתיאור זמן.

על השאלה כיצד ייתכן שבני כנען מינו את שם למלך עליהם, יש לומר שמצינו כעין זה שחז"ל אמרו שכל האומות המליכו את אברהם אבינו למלך עליהם בעקבות נצחוננו על ארבעת המלכים (בראשית רבה מ"ג, ה הובא ברש"י בראשית י"ד, יז). ובילקוט שמעוני (שמות פרק ב' רמז קסח) אמרו שכמה מאות שנים אחר כך המליכו בני כוש עליהם את משה רבנו למלך לאחר שראו את מעלותיו, ואם כן אפשר שמסיבה דומה המליכו הכנענים את שם בן נח למלך עליהם (ועיין עוד ב"אגרות הראיה" ח"א, אגרת פט ובעיקר עמ' צו).

ג. תירוץ הקושיות על רש"י

1. על הפסוק האומר: "ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה" (בראשית י', יט), תירץ הרב אברמסקי⁶ שפסוק זה מתאר את אשר אירע בזמן מאוחר יותר - כאשר כבש הכנעני את הארץ מזרעו של שם, ולא מיד לאחר המבול. ועוד הוסיף ראייה להסבר זה מהפסוק הקודם שם, שאומר: "ואחר נפצו משפחת הכנעני" (שם, יח), שאחריו נאמר: "ויהי גבול הכנעני מצידן", משמע שרק בשלב מאוחר היה גבול הכנעני מצידון עד עזה.

יש לציין שאף הרמב"ן, שהקשה על רש"י מפסוק זה, אינו סובר שהכנעני התיישב בארץ ישראל מיד לאחר המבול, אלא כתב: "נתנה הקב"ה בעת הפלגה לכנעני" (בראשית י', טו), דהיינו שלוש מאות וארבעים שנה לאחר המבול ("סדר עולם רבה" פ"א)! וכל המחלוקת בין רש"י לרמב"ן היא רק לגבי עשרים ושבע שנים, שכן לפי רש"י הכנעני התיישב בארץ כאשר אברהם אבינו נכנס לארץ וזה היה עשרים ושבע שנים אחר הפלגה (עיין שם ב"סדר עולם").

2. על הפסוק "ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם" (בראשית י', ל), תירץ הרב אברמסקי שהוא מתייחס רק לבני יקטן הנוכרים שם בפסוקים הסמוכים (בראשית י', כו-כט), ולא לכל בני שם.

6. "ארץ ישראל - נחלת עם ישראל" לרב יחזקאל אברמסקי (הוצאת "נח"י, בני ברק תשכ"ט) סעיף יא הערה 9 וכבר כתב כן ה"נחלת יעקב" על רש"י בראשית א', א ד"ה "לסטים אתם", בלא להתייחס לקושיית הרמב"ן.

ד. האם לדעת רש"י ארץ ישראל הייתה ברשות שם?

מפרשים רבים (שיובאו בסמוך) הקשו על רש"י שכתב שארץ ישראל הייתה בנחלת שם, ממה שכתב רש"י עצמו על הפסוק "וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים" (במדבר י"ג, כב): "אפשר צנה חס אלת חזרון לכנען צנו כקטן קודם צנה אלת לטן למצרים צנו כגדול...". (ומקורו בכתובות קיב, ע"א ובסוטה לד, ע"ב), שמדבריו שם מוכח שארץ ישראל נפלה בנחלת חס. על קושיה זו כתבו המפרשים שלושה תירוצים:

1. מדרשים חלוקים

"דעת זקנים מבעלי התוס"י (בראשית י"ב, ו) והרא"ם (שם א, א וי"ב, ו) כתבו שאכן שני המדרשים חלוקים זה על זה: המדרש שהביא רש"י בפרשת "לך לך" סובר שארץ ישראל הייתה בנחלת שם, ואילו המדרש שהביא רש"י בפרשת "שלח" סובר שארץ ישראל הייתה בנחלת חס. על תירוץ זה כתבו מספר מפרשים שדוחק לומר שרש"י בפירושו לתורה יביא שני מדרשים סותרים ("מעשי הי"י חלק "מעשי בראשית" פ"א, "קצור מזרח"י בראשית א, א, "נחלת יעקב" שם, "שפתי חכמים" בראשית י"ב, פסוק ו).

2. רק חלק מארץ ישראל היה ברשות שם

החזקוני (בראשית י"ב, ו), ה"טור" (שם א, א) ה"אמרי נעם"⁷, הרע"ב (שם) וה"נחלת יעקב" (שם) כתבו שרובה של ארץ ישראל היה בנחלת חס, כפי ששמע מהמדרש שהביא רש"י בפרשת "שלח", ורק ירושלים הייתה בנחלת שם, כפי שמוכח מהפסוק "ומלכי צדק מלך שלם". לתירוץ זה הביאו המפרשים מספר ראיות:

א. אם כל ארץ ישראל הייתה בידי שם מדוע הוא נקרא רק "מלך שלם"? והרי שלם - ירושלים - הייתה רק אחת מתוך שלושים ואחת הממלכות שהיו בארץ הנזכרות בספר יהושע (פרק י"ב)! אלא על כרחך שרק ירושלים נפלה בנחלת שם. ("אמרי נעם" ו"חידושי ופירושי המהרי"ק" על רש"י בראשית א, א).

ב. אם ארץ ישראל באה לידינו של כנען בגזילה מדוע היא נקראת תמיד בתורה בשם "ארץ כנען"? ("אמרי נעם").

ג. בספר דברים (ב, כג) נאמר: "והעוים הישבים בחצרים עד עזה כפתרים היצאים מכפתר השמידם וישבו תחתם". והעוים הם פלשתים כמו שכתב רש"י שם, ופלשתים

7. ב"אמרי נעם" הנדפס לא מצאתי דבר זה, אבל כן הובא ב"תוספות השלם" בראשית י"ב, ו את יד בשמו.

הם מזרע מצרים, בנו של חם (בראשית י', יד ורש"י שם), אם כן, מוכח שאותו חבל ארץ נפל בידי זרעו של חם; ואין לומר שהפלשתים כבשו אותו חבל ארץ מזרעו של שם, שכן דבר זה אינו כתוב. ועוד, אם נאמר שהפלשתים כבשו אותו חבל ארץ מזרעו של שם - כיצד ייתכן שאברהם אבינו נשבע לאבימלך שבניו לא יכבשו את ארץ פלשתים (בראשית כ"א, כג-לג)? והרי ארץ פלשתים נכבשה על ידם מידי זרעו של שם; אלא על כרחך שאותו חבל ארץ נפל מתחילה בידי חם (ינחלת יעקב" בראשית א', א ד"ה "לסטים אתם").

ד. בבראשית רבה (פרשה א' אות ב והובאו הדברים בחלקם ברש"י הראשון לתורה) נאמר: "יכח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" (תהלים קי"א, ה) - מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני? מפני עובדי כוכבים ומזלות שלא יהיו מונוין את ישראל ואומרים להם: "הלא אומה של בזוים אתם". וישראל משיבין אותן ואומרים להם: "ואתם הלא בזוהה היא בידכם. הלא יכפתרים היצאים מכפתר השמידים וישבו תחותם" (דברים ב', כג). העולם ומלואו של הקב"ה, כשרצה - נתנה לכם, וכשרצה - נטלה מכם ונתנה לנו". ואם נאמר שכל ארץ ישראל נפלה בנחלת שם מדוע בני ישראל אומרים להם שחם כבשו את הארץ מידי העוים? בני ישראל היו צריכים לומר להם שהם כבשו את הארץ מזרעו של שם; ועוד שבני ישראל היו צריכים לומר להם "שלנו אנו נוטלים!" ועוד שמהפסוק "לתת להם נחלת גוים" משמע שאכן נפלה הארץ בתחילה לגוים ולא לבני שם; (ינחלת יעקב" הני"ל).

לעומת זאת כתב הרא"ם (הני"ל) שאין לפרש כך, "דמלשון 'יהיה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם' משמע שכל ארץ ישראל בחלקו של שם נפלה". וכן כתב מהר"ם (הני"ל) שמדברי רש"י "לפיכך יזיאמר - ה' אל אברם - לזרעך אתן את הארץ הזאת", עתיד אני להחזירה לבניך, שהם מזרעו של שם", משמע שכל ארץ ישראל נפלה בנחלת שם.

3. כל ארץ ישראל נפלה בנחלת שם

"גור אריה" (בראשית א', א), ה"לבוש" (שם י"ב, ו), ה"משכיל לדוד" (שם) וה"באר בשדה" (שם) כתבו שארץ ישראל כולה נפלה בנחלת שם, אלא שהכנעני כבש את ארץ ישראל מידיו כמו שכתב רש"י, ואז עדיין היה חם בחיים ובנה את חברון לכנען. על פי דבריהם יש לדחות את ההוכחות שהביאו המפרשים לכך שרק ירושלים נפלה בנחלת שם ואילו שאר חלקי ארץ ישראל נפלו בנחלת חם:

א. על ההוכחה מדוע נקרא מלכי צדק רק "מלך שלם", יש לענות, שאכן בתחילה מלך שם על כל הארץ, אך בשעה שנפגש עם אברהם אבינו מלך רק על שלם, כיוון שאת שאר הארץ כבר כבש הכנעני מידיו. עוד יש לומר שמלכתחילה מלך שם רק בירושלים ואילו בשאר הערים מלכו בניו, שכן רש"י כתב שהכנעני כבש את הארץ מזרעו של שם ולא רק משם.

ב. על ההוכחה שאם ארץ ישראל באה לידי של כנען בגזילה לא הייתה נקראת

בתורה בשם "ארץ כנען", יש לענות שהתורה לא נמנעה מלכנות את המציאות כפי שהאנשים באותה תקופה כינו אותה, אף שהכינוי לא התאים למציאות⁸, וכיוון שהכנענים ישבו כאן, וכולם קראו לארץ "ארץ כנען" לכן גם התורה לא נמנעה מלקרוא לארץ בשם זה, אף על פי שהכנענים גזלוה מבני שם.

ג. על ההוכחה מהפסוק בפרשת דברים: "והעוים הישבים בחצרים עד עזה כפתרים היצאים מכפתר השמידים וישבו תחתם", שממנו משמע שאותו חבל ארץ נפל בידי זרעו של חם, יש לענות שהפלשתים כבשו אותו חבל ארץ מהכנעני, לאחר שהכנעני כבש את הארץ מידי שם. ואף על פי שדבר זה לא נכתב בפירוש, הוא עולה מהפסוק האומר "ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה", שהרי גר ועזה הם ערי הפלשתים ובפסוק זה נאמר שהן היו מערי הכנעני! אלא על כרחנו שהפלשתים כבשו אותן מהכנעני (עיין רמב"ן בראשית י', טו), וכבר התבאר לעיל שפסוק זה מתאר את אשר אירע כאשר כבש הכנעני את הארץ מידי זרעו של שם.

על ההוכחה שאין לומר שהפלשתים כבשו אותו חבל ארץ מזרעו של שם, שאם כן כיצד ייתכן שאברהם אבינו נשבע לאבימלך שבניו לא יכבשו את ארץ פלשתים, יש לומר שגם אם ארץ פלשתים נפלה מתחילה בנחלת חם, קשה כיצד נשבע אברהם אבינו שבניו לא יכבשו את ארץ פלשתים, שהרי הי' כבר הבטיח לו "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בראשית ט"ו, יח), וארץ פלשתים כמובן כלולה בגבולות אלו, שכן היא נכללת בגבולות הכנעני (רמב"ן שם) ויצחק שלא הורשה לצאת מהארץ הורשה לשבת בה (בראשית כ"ו, ב וברש"י) ואם כן אין להוכיח מכאן שארץ פלשתים נפלה בנחלת חם.

כיצד באמת נשבע אברהם אבינו שבועה כזו? נראה להסביר שבגלל שאברהם שמע מהקב"ה "זדור רביעי ישובו הנה" (שם ט"ו, טו), ואילו אבימלך ביקש מאברהם שישבע לו "אם תשקר לי ולניני (=ולבני⁹) ולנכדי", דהיינו שלושה דורות, לא הייתה לאברהם סיבה להימנע מהשבועה¹⁰. אמנם במדרשים הרבעה ביקורת על שבועת אברהם לאבימלך¹¹.

ד. על ההוכחה מהמדרש רבה שישראל משיבין את האומות ואומרים להם:

8. עיין רש"י על במדבר כ"א, א שהתורה קראה לעם שנלחם בישראל "כנעני", אע"פ שהיה עמלקי, בגלל שכך חשבו בני ישראל, ובאברבנאל על במדבר כ"ה, א כתב שהתורה כינתה את העם הנוכח שם "מואבי", אע"פ שהיה מדין, בגלל שכך חשבו בני ישראל. ובמיוחד לרש"י לדברי הימים ב' כ', א הסביר שהכתוב קרא שם לעם "עמונים", אע"פ שהיו עמלקים, בגלל שהתחפשו לעמונים, ובתוס' במסכת ראש השנה דף יח, ע"ב ד"ה "זיה תשעה באבי" כתבו בשם הירושלמי שהנביא כתב "בתשעה לחדש" כמו שהיו סבורים ולא כמו שהיה באמת י"ז לחודש. ועיין עוד ברד"ק על יהושע ב', ז ועל שמואל א סוף פרק כ"ח בשם רב שמואל בן חפני וברבנו פרץ לפסחים סוף פ"ג דף נ, ע"א.

9. נין בלשון התורה הוא בן, כמו שתרגם אונקלוס "בריי", וכן פירש הרד"ק כאן, וכן פירשו רש"י ורד"ק בישעיהו י"ד, כב. וכן מתבקש מהסדר "לי ולניני ולנכדי" - קודם הבן אחר כך הנכד, ורק בלשון ימינו משתמשים במושג "נין" במובן "בן הנכד" (עיין במילון אבן שושן ערך "נין").

10. עיין בחזקוני על בראשית כ"א, כב שכתב שאבימלך עצמו לא ביקש אלא על שלושה דורות בגלל שידע שהקב"ה הבטיח לאברהם "זדור רביעי ישובו הנה".

11. בראשית רבה נ"ד, ד, מדרש שמואל פרשה י"ב, פסיקתא דרב כהנא פסקא י'. ועיין עוד במאמרי

"ואתם הלא בזוזה היא בידכם. הלא יכפתרים היצאים מכפתר השמידם וישבו תחתם".¹¹ ואם נאמר שכל ארץ ישראל נפלה בנחלת שם מדוע בני ישראל אינם אומרים להם שהם כבשו את הארץ מזרעו של שם, ועוד שבני ישראל היו צריכים לומר להם "שלנו אנו נוטלים", יש לומר, שכיוון שנתינת הארץ לשם אינה מפורשת בתורה שבכתב, אלא רק במדרש, העדיף המדרש רבה להביא טענות אחרות, שהן מפורשות בתורה שבכתב. זאת ועוד, שגם הטענה שהארץ הייתה של בני שם אינה מספיקה כיוון שאנו איננו הצאצאים היחידים של שם, ואם כן אע"פ שהארץ נפלה בחלקו של שם אין זה אומר שהיא שייכת דווקא לנו ולא לבניו האחרים של שם (חזקוני, "טור", ריב"א ורא"ם בראשית א', א).

על ההוכחה מהפסוק "לתת להם נחלת גוים" שמשמע שהארץ נפלה בתחילה לגויים ולא לבני שם, יש לענות שכיוון שבשעה שבני ישראל נכנסו לארץ היו כאן גויים אחרים לכן אמר הפסוק "לתת להם נחלת גוים", אך אין להוכיח ממנו שמתחילה נפלה הארץ בנחלת הכנענים. זאת ועוד, שלפי המתבאר קודם, אע"פ שהארץ נפלה בידי שם היה אפשר שהיא תתחלק בין כל צאצאיו של שם ולא תינתן רק לנו, ועל כך נאמר "לתת להם נחלת גוים"^{12,13}.

ה. מהו מקור שיטתו של רש"י?

מפרשי רש"י, הראשונים והאחרונים, רובם ככולם לא ציינו מהו מקורו של רש"י שארץ ישראל נפלה בנחלת שם, אבל בספר "באר בשדה" (בראשית י"ב, ו) כתב: "עיין ב'תורת כהנים' סוף פרשת קדושים בפסוק 'אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם' (ויקרא כ', כד), ששם מפורש שכל ארץ ישראל נפלה בחלק שם, ובני חם אינם אלא שומרים אותה עד שיבואו בני ישראל, ולאפוקי מהנחלת יעקב' שכתב בריש פרשת בראשית היפך זה".

ב'תורת כהנים' שם, נאמר כך: "ואני אתננה לכם לרשת אתה - עתיד אני שאתננה לכם ירושת עולם. שמא תאמרו: 'אין לך שתתן לנו אלא של אחרים?!' והלא שלכם היא, אינה אלא חלקו של שם ואתם בניו של שם, והן אינם אלא בני חם. מה טיבן

¹¹מדוע לא כבשו בני ישראל את היבוסים עד ימי דוד? ב"שמעתין" גיליון 127, עמודים 42-47 ובספרי "הדר העולם", עמודים 138-145.

¹² עיין רש"י על מיכה א', טו בשם מדרש אגדה שעולם היה ראוי שיקבל את ארץ ישראל, שכן הוא היה בכורו של שם (בראשית י', כב), ובשביל אהבת ה' לאבותינו נתנה לנו, אע"פ שאנו מבני ארפכשד, בנו השלישי של שם (שם).

¹³ על הסתירה שקיימת לכאורה בדברי רש"י נאמרו תירוצים נוספים שלא הובאו כאן ממת מורכבותם ודחייתם על ידי המפרשים: עיין בתירוצו הראשון של הגור אריה"ל על בראשית א', א ובדחיית דבריו ב"לבוש האורה" שם, ובתירוץ "מעשי ה'" המובא ב"שפתי חכמים" וב"דבק טוב" על בראשית י"ב, ו ובדחיית דבריו ב"קצור מזרחי" וב"באר בשדה" שם.

בתוכה: אלא שהן שומרין אותה עד שתבואו¹⁴.
 אכן, במדרש זה מפורש שארץ ישראל כולה היא חלקו של שם, כמו שכתב ה"באר
 בשדה", אבל יש להעיר שלפי מה שכתב רש"י שהכנעני כבש את הארץ מזרעו של שם
 קצת קשה הביטוי "שהן שומרין אותה", או לגירסאות אחרות "שהיו שומרי
 המקום"¹⁵, יותר מתאים היה שיהיה כתוב "שהן גזלני המקום"! אולם אפשר ליישב
 שאף על פי שבתחילה גזל הכנעני את הארץ מבני שם, מכל מקום כיוון שבני ישראל
 היו במצרים, הרי שכל אותן שנים שמר הכנעני על הארץ בשבילנו¹⁶.

לסיום

למרות ההבטחות המרובות שהבטיח הקב"ה את ארץ ישראל לאבותינו: אברהם,
 יצחק ויעקב¹⁷ ואח"כ למשה¹⁸, שואל-מקשה עם ישראל לקב"ה: "אין לך ליתן לנו
 אלא משל אחרים?! עם ישראל בעל מידות הוא ואינו מוכן לפגוע בעמים אחרים
 ולכן קשה לו להשלים עם נישולם של עמים אחרים מארצו. אבל הקב"ה מודיע לנו:
 "שלכם היא!" כבר מזמן נח ובניו שייכת ארץ ישראל לעם ישראל¹⁹.

14. נוסח זה הוא נוסח ה"ילקוט שמעוני" שם רמז תרכו בשם ה"תורת כהנים", וב"תורת כהנים" הנדפס
 הנוסח מעט שונה (ומקומו משתנה במהדורות השונות), ועיין גם בדברי ה"תורת כהנים" על פסוק
 כב שם.

15. עיין בהערה הקודמת.

16. בדורות האחרונים ציינו למקור זה מספר רבנים ובהם הרב אברמסקי הנ"ל בהערה 6, הרד"צ
 הופמן ("המעין", תשרי תשמ"ג) והרב מימון ("ישראל, תורה ציון", עמ' 31) וכן ציינו אליו בחומש
 "רש"י השלם" (אריאל, ירושלים תשמ"ו).

הרב מימון ו"רש"י השלם" הפנו גם ל"מדרש אגדה" (שהו"ל הר"ש בובר, וינה תרנ"ד) על הפסוק
 "והכנעני אז בארץ", שם נאמר: "והכנעני אז בארץ - לפי שארץ ישראל נפלה בחלקו של שם, כמו
 שנאמר 'ומלכי צדק מלך שלם'. נח החריש בשעה שחילק הקב"ה את הארץ לשלושת בניו, שלא יהיה
 אחד מהם נכנס לתחום חברו, ושבעה עממין עברו בארץ ישראל ועברו על החרם לפיכך צוה הקב"ה
 כי החרם תחרימם". אך נראה שלא זהו מקורו של רש"י, שכן אין זה מדרש קדום - עיין שם במבוא
 של הר"ש בובר שספר זה חובר בערך בזמנו של רש"י.

17. בראשית י"ב, ז; י"ג, יד-ז; ט"ו, ז; ט"ו, יח-כא; י"ז, ח; כ"ב, יז; כ"ו, ג-ד; כ"ח, יג-יד; ל"ה, יב ועיין
 ברמב"ן על בראשית ט"ו, יח וכ"ו, ב.

18. שמות ג', ח; ג', יז; ח, וועד פעמים רבות.

19. ועיין עוד במאמרי "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים" ב"שמעתין", גיליון 123-124.
 עמ' 137-149 ובספרי "הדר העולם", עמ' 19-35.